

مشروطه‌ی ایرانی

ماشاءالله آجودانی

نشر اختران

فهرست

پیش‌گفتار

قدرت و حکومت

۲۱	گذرگاه خشونت	بخش نخست
۵۵	تلقی شیعه از حکومت	بخش دوم
۶۵	«ولایت فقیه» در دوره‌ی قاجار	بخش سوم
۶۹	وحدت تصوف و تشیع	بخش چهارم
۷۳	مجتهدان طرفدار نظریه‌ی «ولایت فقیه»	بخش پنجم
۹۷	روحانیون و قدرت، روشنفکران و آزادی	بخش ششم
۱۳۵	اندیشیدن و آزادی	بخش هفتم
۱۶۵	«ملت» و «دولت»	بخش هشتم
۱۷۷	«ملت» و «ملی»	بخش نهم
۱۸۹	اختلاف ملت و دولت «مفهوم جدید ملت»	بخش دهم

از دفتر روشنفکری

۲۱۱	در قلمرو ترس: عصر سنت و نوآوری	بخش یازدهم
۲۲۹	مشیرالدوله	بخش دوازدهم
۲۵۱	مستشارالدوله	بخش سیزدهم
۲۵۹	رشدیه و مدارس جدید	بخش چهاردهم
۲۶۹	میرزا علی‌خان امین‌الدوله	بخش پانزدهم
۲۸۱	افسانه‌ی ملّکم	بخش شانزدهم
۳۶۲	در جست‌وجوی اصلیت مشروطه	بخش هفدهم
۳۸۵	بحران تجدد	بخش هجدهم
۴۱۱	اجتماعیون‌عامیون	بخش نوزدهم
۴۴۵		یادداشت‌ها
۵۴۸		نمایه

گذرگاه خشونت

بحران مشروطیت ایران، در هنگام نگارش متمم قانون اساسی به اوج خود رسید. بحران از تناقضات عمیق و بنیادی‌ای سرچشمه می‌گرفت که در مشروطیت ایران وجود داشت و این زمان به عریان‌ترین شکل‌ها خود را آشکار می‌ساخت.

این دوران، از آشفته‌ترین دوران‌های سیاسی و اجتماعی آن سال‌های ایران است: دوران قدرت‌نمایی و استبداد و سراسیمگی محمدعلی شاه. مجلس ملی با کودتای او (در ۲۳ جمادی‌الاول ۱۳۲۶ ه. ق. - دوم تیر ماه ۱۲۸۷ شمسی) به توپ بسته شد. مخالفت او با مشروطیت و نظام پارلمانی به صورت تمام‌عیار علنی گردید. آزادی‌خواهان را می‌کشتند یا به بند می‌کشیدند و دوره‌ی سیاه و وحشت آغاز شده بود. به قول کسروی:

«آنانکه براستی آزادیخواه بودند، هریکی به کنجی خزیده، دم فروبستند. هرکسی می‌پنداشت دیگر نام مشروطه در ایران شنیده نخواهد شد. تا کم‌کم آوازه‌ایستادگیهای تبریز پراکنده گردید... و از اینجا روزنه‌امیدی در دلها پدید آمد.»^۱

دعوی «مشروع» با «مشروطه» بالا می‌گیرد. طرفداران استبداد و سخنگویان رسمی و غیررسمی‌شان، این جا و آن جا می‌پراکنند که مشروطه با شرع سازگار نیست و این یکی، دشمن آن یکی است. شاه همچنان قدرت‌نمایی می‌کند و مجلس همچنان بسته است و تبریز در محاصره. آزادی‌خواهان یا گرفتارند، یا در تبعید و یا در تحصن. اوضاع شهرها از رشت

و تبریز و اصفهان و یزد و کرمان و مشهد گرفته تا قم آشفته است. تهران هم وضع آشفته‌ای دارد، و این آشفستگی تا چندماه بعد هم ادامه دارد: ناظم‌الاسلام کرمانی در یادداشت‌های مربوط به روز شنبه ۲۸ محرم ۱۳۲۷ ه. ق. (دوم اسفند (حوت) ۱۲۸۷ شمسی) می‌نویسد:

«از رشت تلفن کرده‌اند. یا مشروطیت را بدهید و یا آماده جنگ باشید... مسموع شد که پس از تصرف تبریز، باز اردو را عقب نشانیده‌اند. و در مسأله اصفهان مسموع گردید تلگرافی رسیده است که اگر مشروطیت را دادند، باید قانون اساسی تغییر نکند. اگر یک فصل از فصول قانون اساسی تغییر کند ماها قبول نمی‌کنیم. امروز [در تهران] بازارها بکلی بسته و تعطیل عمومی است... دیروز آقا سیدعلی آقا خواسته است منبر رود، قزاق مانع شده است و نگذارند. خیلی شهر مغشوش و درهم است. خداوند خودش رحم فرماید.»^۲

مستمسک اصلی محمدعلی شاه، در تعطیل نظام پارلمانی مشروطیت و دستگیری آزادی خواهان، در اساس این بوده است که مشروطه با شرع مخالف است. او و روحانیون طرفدارش به بهانه‌ی پاسداری از قوانین شرع، با خلاصه کردن مفهوم سیاسی حکومت استبدادی و شرعی. مورد نظرشان در کلمه‌ی «مشروع» یا «مشروطه‌ی مشروع» تعبیری که از مدتی پیش از آن بر سر زبان‌های مستبدان جاری شده بود، هم در حیطة محتوا و هم در حیطة شکل به جنگ مشروطه و اساسی‌ترین دستاورد آن یعنی نظام پارلمانی برخاستند و ستیزه‌ی کهنه‌ای را به شیوه‌ای تازه سامان دادند. در این جنگ و ستیز، در حوزه‌ی مسائل نظری و تئوریک، با پیش کشیدن مفهوم سیاسی حکومت «مشروع»، مباحث سیاسی تازه‌ای را بر اساس شرع، در مقابل مباحث نظری و سیاسی مربوط به مشروطیت مطرح کردند و در میدان عمل، با به توپ بستن مجلس، تعطیل روزنامه‌ها، بستن انجمن‌ها، فرستادن اردوی دولتی به قلب مبارزه یعنی تبریز، با اعدام و تبعید و زندان به کارزار آمدند و

قزاق‌ها را به خیابان‌ها کشیدند.

قدرت خواهی و خودسری، حتی اغتشاش طلبی بسیاری از انجمن‌های مشروطه خواه، بدفهمی و کارندانی و کارشکنی انقلابیون افراطی، سوء استفاده از آزادی بیان و قلم و مطبوعات، عامل مهم و مؤثر در تسریع حمله‌ی مخالفان در هر دو جبهه، جبهه‌ی نظر و جبهه‌ی عمل بوده است.

افراطیون در عمل نشان می‌دادند که آن چه که از مشروطه آموخته‌اند گاه تا چه حد سطحی، نابهنجار و ویرانگر بوده است. چنان ویرانگر که امروز یکی از سرشناس‌ترین مورخان دوره‌ی ما را وادارد که از سرخشم و دردمندی در ارزیابی کارنامه‌ی آنها بنویسد:

«جبهه‌ی افراطیون نه خدمتی به آزادی و دموکراتیسم کرد، نه بصیرت و خرد سیاسی داشت که در سیر حوادث روش منطقی پیش گیرد، به همین سبب در مجلس ملی و جامعه آزادیخواه از منزلت و اعتبار سیاسی برخوردار نبود. سهم افراطیون به کتاب مشروطیت خشونت عریان بود، عاملی که در حد خود، در انهدام مجلس مسؤلیت داشت.»^۳

احتشام السلطنه رییس با فرهنگ و آزادی خواه مجلس ملی در خاطرات ارزنده‌اش به جان محمدعلی شاه دعا می‌کند که اگر او مجلس را به توپ بسته بود و در نتیجه، قیام مردم را برای حفظ مشروطیت بر نمی‌انگیخت، مشروطه خواهان با خودسری‌ها و مداخلات بی‌مورد و بی‌جایشان، مردم ما را علیه مشروطه بسیج می‌کردند و حاصل آن همه تلاش را به آسانی به باد می‌دادند. داوری او در چگونگی وضعیت آن دوره‌ی بحرانی و بیان موانع پیشرفت دموکراسی در ایران از جهات مختلف درخور نقل و بررسی است. حیفم آمد که حاصل سخن او را، گرچه کمی طولانی است، به عینه نقل نکنم. می‌نویسد:

«زیاده روی و هرزه گی و هتاک‌ی جمعی اوباش و اراذل که به نام مشروطه دست تعدی و تجاوز به جان و مال و حیثیت و شرف مردم